Németh István

Opponensi vélemény Diószegi László: *Válság és integráció. Gazdasági egyesítési tervek a Duna-medencében az 1929–1933-as világgazdasági válság időszakában angol külügyi dokumentumok tükrében* című doktori disszertációjáról

1. A disszertáció témaválasztása

Diószegi László doktori disszertációjában folytatta a témakörben már 1997-ben megjelent kutatásait, amely – a viszonylag jó nemzetközi (német) és hazai feldolgozottság ellenére – azért fontos és érdekes most számunkra, mert a korszak nálunk teljesen ismeretlen angol külügyi irataival mutatja be a térségünkért folyó francia–német küzdelmet, amelyet kissé leegyszerűsítve „Páneurópa vagy Közép-Európa" címmel is illethetnénk.

Az angolok a francia–német nagyhatalmi birkózásban „a pálya szélén" álltak, s komolyabb érdekük csak a tőkebefektetés, s az európai egyensúly fenntartása volt; Európa és a térség ekkor még másodrangú fontosságú volt számukra, de reálisan szemlélték és ítélték meg a többi nagyhatalom politikai szándékait.

Az angol megítélések szinte teljesen fedik mai szakmai véleményünket, de új részleteikkel, forrásaikkal és szemléletükkel ennél jóval többet jelentenek, s megerősítenek bennünket korábbi álláspontunkban és ítéleteinkben. Fontos annak bemutatása is, hogy a francia álláspont mögött előbb minden esetben előbb angol szondázás állt, mert ők csak angol támogatással a hátuk mögött mozdultak. Bemutatja az angolok európai érdekeit, a francia–angol huzavonát is, illetve azt, hogy az angolok meddig mentek el a franciák támogatásában. Amikor pedig a franciák már egyenesen angol pénzzel akarták megtartani európai befolyásukat (Tardieu-terv – 1932), akkor az angolok nemet mondtak.

2. A téma bemutatása

Témája bemutatását Diószegi László nagyon helyesen a német–osztrák-magyar Mitteleuropa-tervek ismertetésével kezdte, hiszen az 1914 szeptemberében a negyedik gazdasági térségnek (az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Oroszország mellett) szánt Mitteleuropa (Németország és Ausztria-Magyarország vám- és gazdasági, majd katonai szövetsége) első világháborús német hadicél lett. Megvalósulni azonban ekkor még nem tudott, főleg az arrogáns német katonai vezetés és az Oroszországtól megszerzett lengyel területek hovatartozásáról folyó német–osztrák-magyar vita miatt.

a) Az 1918. márciusi breszt-litovszki békeszerződéssel a Német Birodalom és Ausztria-Magyarország azonban mégis egyfajta „keleti impériumot" hozott létre, 780.000 km²-en és 56 millió lakossal, a Baltikumtól a Fekete-tengerig. Az OMM kiugrási törekvéseinek meghiúsulása (Sixtus-levél), a nyugat-európai német offenzíva kezdeti –

ugyan mérsékelt sikerei –, s az 1918 májusában terjedő német–osztrák-magyar szoros gazdasági, politikai és katonai szerződés hírei, sőt, még a német–finn és német–román szerződés is felgyorsította az OMM „szétszedésére" irányuló francia törekvéseket, amelyek majd a versaillesi-i szerződésben rögzültek.

b) A német és OMM dominanciájú térség 1919–1920-ban, az első világháborús vereség nyomán francia dominanciájú térséggé vált, benne a térséget legfájdalmasabban érintő OMM felbomlasztásával és kis nemzetállamokra bontásával, annak minden hátrányával együtt. Ebben a vonatkozásban a francia nagyhatalmi politika céljai és eszközei voltak a meghatározók, s az egyes nemzeti törekvések csak velük összhangban, s csak engedélyükkel érvényesültek. (Miként a német politika célja az első világháború alatt az antant hatalmak hátországának – Oroszország, Nagy-Britannia és Franciaország gyarmatainak – fellázítása volt, ugyanúgy folytatta az antant is e célokat az OMM ellen, de csak akkor engedte „szabadjára" a nemzeti törekvéseket, amikor azt saját céljai megkívánták, majd csak 1918 nyarán.) Az újjászülető nemzetállamok sorsa pedig Franciaország kötőfékjén lógott, tehát ambíciójukat nem elégséges azok nacionalizmusával, hanem a francia nagyhatalmi politikával is magyarázni.

c) Néhány év „fél-nyugalmi" állapotát követően az 1929–1933. évi világgazdasági válság ismét felélesztette a francia–német rivalizálást térségünkben, jóllehet összefogással felül lehetett volna kerekedni a gazdasági válságon. Vitájuk a periférián, a mindenkori szövetséges dunai kisállamok hátán folyt.

A franciák a R. Coudenhove-Kalergitől kölcsönzött páneurópai összefogás gondolatával a Nemzetek Szövetségének keretében, az Európai Unió tervezetével (Briand-terv, 1930. május 1.), 27 európai ország részvételével igyekeztek politikailag biztosítani európai vezető pozíciójukat, sőt – már 1927-től vallott elképzelésének érvényesítésével – visszaszorítani az Egyesült Államokat Európából, ahol francia hegemóniát terveztek. 1929 júniusában egyenesen azzal győzködte Gustav Stresemann német külügyminisztert, hogy „az amerikaiakat meg kell fosztani attól az értéstől, hogy ők a világ abszolút urai." (44. o.) Német részről azonban nem kívántak Amerika-ellenes élt adni az európai összefogásnak. Mivel azonban egy európai vámunió a német gazdaságnak kedvezett volna, Briand a politikát a gazdaság fölé helyezte. (45. o.) Ezzel aztán végképp kivívta tervezete német elutasítását. Az 1930. május 30-i német vizsgálati eredményről Köpke külügyi hivatali (AA) főosztályvezető ezt mondta Kánya Kálmán berlini magyar nagykövetnek:

– a tervezet a gazdasági kérdéseket alárendeli a politikaiaknak,

– a versailles-i békeszerződés birtokállományát messzemenő nemzetközi garanciákkal igyekszik biztosítani, különösen Németország keleti (Lengyelországnak juttatott német területek) és délkeleti (Ausztria anschluss-tilalma) részén,

– fenntartásaik vannak a tengerentúli hatalmak, főleg az Egyesült Államok kikapcsolása miatt,

– a politikai kérdések súlypontjának kikerülése a Népszövetségből egy olyan európai grémiumba, amelyben Franciaország nagyobb hatalmi pozícióval rendelkezik, mint a Népszövetség szerveiben,

– az új szervezetek felállításával a túlszervezés és párhuzamos munka miatt is fenntartásaik vannak.

Ebben az öt pontban benne volt az egész német délkelet-európai politika vezérfonala, hogy Németországban mindinkább a gazdaságpolitikai eszközrendszer elsődlegessége érvényesült. A Wilhelmstrassén 1930 nyarán fogalmazták meg először a gazdaság primátusát a politika felett, mint a térségbeli német befolyás visszaszerzésének új útját. Ekkor vették számba Németország délkelet-európai lehetőségeit és az Ausztriával való együttműködést a délkelet-európai fejlemények német érdekek szerinti alakításában. Ekkor lett az AA délkelet-európai politikájának vezérfonala a növekvő gazdasági hatalom politikai tőkébe való transzformációja. Az agrárfeleslegek átvétele értékesítési területet biztosított a német ipari export számára, előkészítette a vámuniót Ausztriával s a gazdaságpolitikai eszközrendszer kerülőútján kiindulási pozíciót szerzett a francia biztonsági rendszer fellazításához. Kétoldalú, bilateriális szerződésekkel igyekezett kiemelni az egyes országokat (elsősorban a kisantant országokat) a francia biztonsági rendszerből.

Erre a fonálra fűzhetők fel következő években a német ellentervek és az angol, illetve olasz közvetítési kísérletek, sőt felmerült a térség agrár-országainak összefogása is az ipari országoktól való függőség csökkentése érdekében.

Az első világháború után a Duna menti országok agrárlehetőségeit az olcsó tengerentúli gabona európai piacra való beáramlása is nehezítette. A közép- és kelet-európai államok a tengerentúli gabona importálásában főleg az európai szolidaritás megsértését látták. Innét származott egyik követelésük, hogy a nyugat-európai ipari államok preferenciális vámtarifák bevezetésével támogassák a dunai országok gabonaexportját. Az intézkedés viszont sorompót emelt volna az ausztrál és amerikai import elé és rontotta volna a gazdasági politikai együttműködés lehetőségeit is. További követelésként a nyugat-európai országok agrár-protekcionista gyakorlatának megszüntetését sürgették.

Az általuk javasolt nemzetközi egyezmények a preferenciális rendszer bevezetését szorgalmazták, s elsőként a túlzottnak tartott vámtarifák csökkentését tűzték ki célul. Felismerték, hogy a siker egyik alapja a mezőgazdaság iparosítása, a kereskedelem és a hitelélet jó szervezettsége lehet. A genfi sikertelen páneurópai gazdasági együttműködés után a regionális megoldásé lett volna az egyedül járható út.

Diószegi László ezeket az egymást követő–váltogató integrációs terveket mutatja be tiszta, kiérlelt munkájában, s eközben jól bánik az angol forrásokkal.

A Tardieu-terv 1932. évi meghiúsulása megmutatta: a német–francia együttműködés nélkül nem oldhatók meg az utódállamok gazdasági és pénzügyi problémái. Párizs feladta a blokk-gondolatot és egyetértett az egyes országoknak nyújtandó preferenciákkal.

3. Értékelés, bírálat

A „létfontosságú német közép-európai érdek megőrzése” érdekében tett első lépést a németországi gazdasági válság mélypontjának túllendülése után az 1934. február 21-én Magyarországgal és május 1-jén Jugoszláviával kötött szerződések jelentették. A

szerződésekben új formában fogalmazódtak meg az 1931 nyári preferenciagondolatok, s ezek alkották a két országhoz fűződő bilaterális kapcsolatok alapját. A német kormány elhatározta, hogy országa délkelet-európai pozícióját megvédi az egyes európai nagyhatalmak egyoldalú, politikailag motivált és Németországot kizáró tendenciáitól. Érvelése megegyezett a Tardieu-terv kapcsán alkalmazott retorikával, s leküzdésükre is ugyanazokat az eszközöket használta. Ezek a nemzetiszocialista Németország gazdasági hatalmának növekedésével végül is „félhivatalos német birodalomhoz" vezettek Délkelet-Európában.

– Jómagam a disszertáció témakörét még két évre kiterjesztettem volna, vagyis az 1932. szeptemberi stresai konferenciát, sőt az 1933–1934. évi olasz kezdeményezéseket is tárgyaltam volna Ausztria és Magyarország irányában. Ekkor zárult le ugyanis térségünkben a francia–német rivalizálás.

– Másik megjegyzésem, hogy a szerző többet hivatkozhatott volna német forrásokra, mert ők jártak az élen a térség történetének feldolgozásában.

Mivel Diószegi László benyújtott disszertációjában maximálisan érvényesítette kézirata munkahelyi vitájában elhangzott észrevételeket, a bíráló számára most már kevés észrevétel maradt. S egyébként is: zömében évtizedes, kiérlelt, érett, levéltári kutatásokon alapuló munkáról van szó.

Úgy gondolom, hogy Diószegi László disszertációjával a témakör – a magyar, német, angol, és francia források alapján – a jól feldolgozott témák kategóriájába került, amely külön öröm az egyetemes történettel foglalkozók számára.

Szép, korrekt munka, világos, logikus tárgyalásmóddal és érveléssel. Külön erőssége, hogy a disszertáció végén a legfontosabb integrációs dokumentumok közlésével hitelesíti szövegét.

A disszertáció nyilvános vitára bocsájtását egyértelműen javaslom.

Budapest, 2013. április 30.

Dr. Németh István

egyetemi tanár